

Világosság

A TARTALOMBÓL

Agh Attila:
Az ideológia időszerűsége

Papp Zolt:
Látszat és legitimáció

Ludassy Mária:
Az „ideológusok”

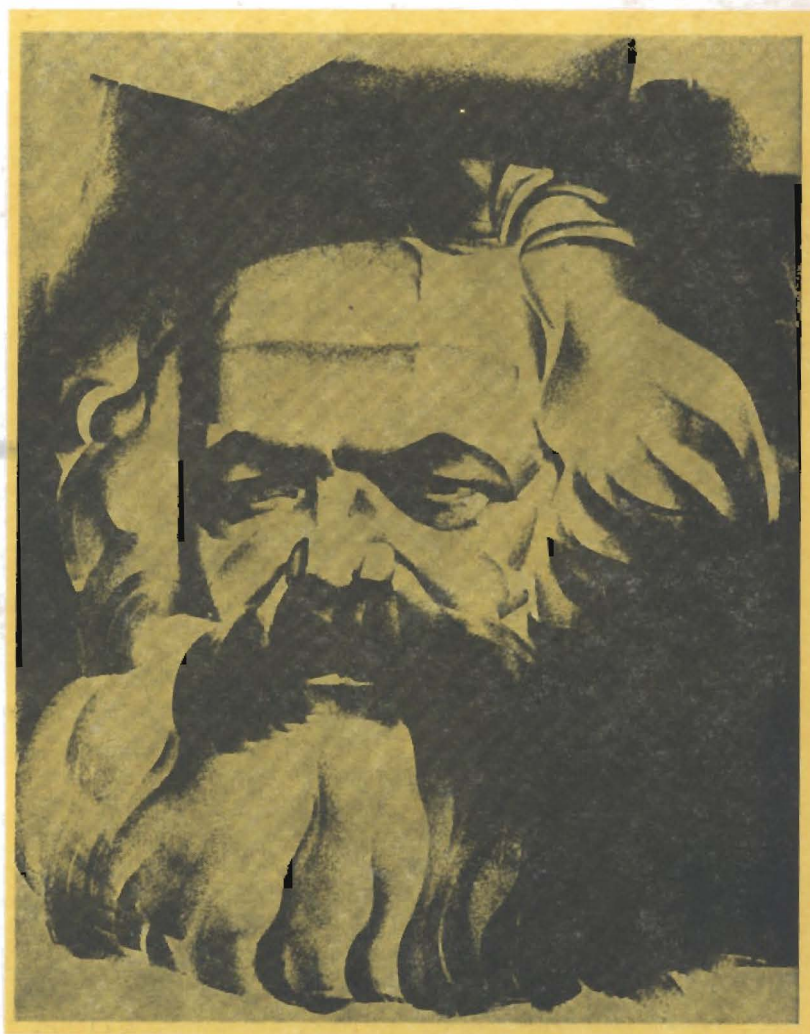
Altrichter Ferenc:
Reneszánsz, reformáció,
kartézianizmus

Buda Béla:
Az öngyilkosság pszichiátriai
vonatkozásai

Nyíri Kristóf:
Az öngyilkosság Ausztria-
Magyarországon

J. Wellhausen:
Mózes öt könyvének történeti
vizsgálata

Vámos Imre:
Az egyházak és az enyhülés

10

TIZENNYOLCADIK ÉVF. • 1977 • OKTÓBER

A hatvanas évek eleje óta Magyarország áll a nemzetközi öngyilkosság-statisztikák első helyén. És miközben az elmúlt másfél évtizedben az öngyilkosság-gyakoriság más országokban alig változott, Magyarországon a százezer lakosra eső öngyilkosságok száma az 1960-as 26-ról 1974-ig 41,1-re emelkedett. Ennek a jelenségnek nincsen egyszerű vagy nyilvánvaló magyarázata. A mostani állapot azonban, mindenestre, olyan gyakoriság-növekedés eredménye, amely egy eleve magas gyakorisági szintet tetéz, és olyan országban következett be, amelyben az öngyilkossági hajlam korábban is produkált már kiugró statisztikai adatokat. Az 1931/35-ös évek átlagos öngyilkosság-gyakorisága Magyarországon 32,9 százszázalék; Budapesten a múlt század nyolcvanas éveiben, és még inkább a kilencszázharmincas években, az öngyilkosság-gyakoriság magasabb, mint 1974-ben. Elgondolkodtató az is, hogy Magyarország mögött hagyományosan Ausztria és Csehszlovákia foglalja el az öngyilkosság-statisztikák második, illetve harmadik helyét, a húszas-harmincas években pedig, amikor Magyarország a második helyen állt, Ausztriáé volt az első hely — Csehszlovákia ekkoriban nem szolgáltatott adatokat. Ausztria—Magyarország utódállamai-nak feltűnő szereplése a sokévtizedes öngyilkosság-statisztikák élén [1. tábla] azt sugallja, hogy a mai magyarországi helyzet magyarázatához szempontokkal szolgálhat a történeti vizsgálódás, jelesül egy olyan vizsgálódás, amely a hajdani Ausztria—Magyarország öngyilkossági viszonyait írja le és kísérel meg értelmezni. Ez a vizsgálódás azonban hiába próbálna pusztán gazdaságtörténeti vagy mondjuk településtörténeti összefüggések feltérképezésére szorítkozni. Amilyen nyilvánvaló ugyanis, hogy az öngyilkosság-gyakoriság meghatározott társadalmi változások függvényében alakul, olyan hamar kiderül, hogy az öngyilkossági hajlam változásai és a közvetlenül megmutató társadalmi változások között nem áll fenn szükségszerű összefüggés.

Az öngyilkosságok száma a múlt századi Ausztriában két periódusban emelkedik hirtelen: az első többékevésbé egybeesik a hetvenes évek gazdasági válságával és az azt követő depresszióval — a második a kilencvenes évekre, egy gazdaságilag mérsékelt prosperáló időszakra esik. Az öngyilkosság-gyakoriság nem hozható egyértelmű kapcsolatba sem a nyomorral, sem a jólétrel — a korabeli osztrák tartományok közül Galícia az egyik legszegényebb, Felső-Ausztria viszonylag gazdag, és az öngyilkosság-gyakoriság mindkét tartományban alacsony. Tudjuk,

hogy a férfiak gyakrabban követnek el öngyilkosságot mint a nők, az idős emberek gyakrabban mint a fiatalok, a magányosok gyakrabban mint a családostok, a városiak gyakrabban mint a falusiak — de azt a sok évtized óta folyamatosan tapasztalt jelenséget például, hogy Magyarország délkeleti megyéiben kétfélekor olyan gyakori az öngyilkosság, mint az északnyugati megyékben, a kutatóknak nem sikerült visszavezetniük sem a népesség nem- és korbeli megoszlásának eltéréseire, sem családszerkezeti vagy településszerkezeti különbségekre. Tudjuk, hogy protestáns területeken, nagy általánosságban, kétszer olyan gyakori az öngyilkosság, mint katolikus területeken: de a túlnyomórészt katolikus Ausztria a tizenkilencedik század hetvenes éveitől mindmáig erősebb öngyilkossági hajlamot mutat, mint a protestáns Svédország; és igaz ugyan, hogy a mai Magyarországon a leginkább kálvinista hagyományú Hajdú-Bihar megye öngyilkosság-gyakorisága az utóbbi 25 év átlagában körülbelül 1,8-szorosa a túlnyomóan katolikus hagyományú Zala megye öngyilkosság-gyakoriságának — de már az ugyancsak katolikus múltú Csongrád megye éppenséggel vezet a sok évtizedes öngyilkosság-statisztikában. Az iparban dolgozók általában hajlamosabbak az öngyilkosságra, mint a mezőgazdaságban dolgozók: egy a század első évtizedére vonatkozó osztrák felmérés azonban kimutatta, hogy az egyes tartományokra a foglalkozási szerkezet függvényében az össz-ausztriai foglalkozás szerinti átlagok alapján számított, várható öngyilkosság-gyakoriság nem egyezett a tényleges gyakorisággal — az eltérés, Trieszt után, Csehszlovákiában volt a legnagyobb, ahol a várhatónál hatvan százalékkal több öngyilkosságot követtek el.

Ha a társadalmi élet felszínén megmutató jelenségek és az öngyilkossági hajlam erőssége illetve változásai között képtelenek vagyunk általános érvényű összefüggést találni, jóllehet nyilvánvaló, hogy az öngyilkosság-gyakoriság a társadalmi lét sajátosságaitól meghatározott, — úgy módot kell találnunk arra, hogy figyelembe vegyük a felszín alatt zajló társadalomtörténeti folyamatokat is. Ezekről a folyamatokról olykor a társadalom szellemi életének alakulása tudósít. A szellemi élet alkotóelemei közül pedig különösen a filozófiai gondolkodásról képzelhető el, mint kiváltképpen az emberi létezés problémájára irányuló gondolkodásról, hogy fellendülése vagy hanyatlása összefüggésben van azokkal a társadalmi folyamatokkal, amelyek az öngyilkossági hajlamot alakítják. Jelen tanulmány éppen azt a hipotézist sz-

	1921/30	1931/40	1960	1965	1968	1970	1971	1972
Magyarország	29,0	32,0	26,0	29,8	33,7	34,6	35,7	37,0
Ausztria	31,8	40,0	23,1	22,8	21,9	24,2	22,7	23,4
Csehszlovákia	—	—	20,6	21,5	24,5	25,3	24,2	24,6

retné valószínűsíteni, hogy Ausztria—Magyarország filozófiatörténetének vizsgálata közelebb vihet a vonatkozó magas öngyilkosság-gyakoriságok okainak felismeréséhez.

Filozófia és öngyilkosság — szociálpszichológiai nézőpontból

A filozófiaalkotáshoz vezető szociálpszichológiai folyamatok nyilván *roppant* különböznek az öngyilkossághoz vezető szociálpszichológiai folyamatoktól. Közelebbi elemzésük azonban ráébreszt arra, hogy azok az okok, amelyek egy társadalom filozófiai gondolkodásának intenzívebbé válását eredményezték, hosszabb távon az öngyilkosság-gyakoriság emelkedését is kiváltják. És mivel önnön alakulásának társadalmi-történeti okait a filozófia mindig elárulja, a társadalomlélektani beállítottságú filozófiatörténet mintegy *elmondhatja* azt, amit az öngyilkosság-statisztika mutat.

A filozófia sokarcú valami, és ha most azt az arcát próbáljuk leírni, amelyet remélhetőleg kevesen fognak álarcnak gondolni, akkor azt mondhatjuk, hogy a filozófia a meglevő ismereteinket rendező fogalmak *elemzésének* eszköze. Feladata: használható állapotban tartani azoknak az elemi megkülönböztetéseknek a rendjét és rendszerét, amelyek a világban a tájékozódást lehetővé teszik. A filozófusok fáradozása a tájékozódás fogalmi zavarai alkalmával válik sürgetővé. A tájékozódás fogalmi zavarai azonban, és itt a filozófiának már egy másik arcát pillantjuk meg, csak meghatározott történelmi helyzetekben lépnek fel — olyan helyzetekben, amikor a társadalom történelmi *alternatívák* előtt áll. A filozófiát létrehozó attitűd egy megindító példáját mutatja Lukács György az 1960-as években. Úgynevezett *Ontológia-járól* szólva — ebben a művében a szabadság fogalmának és a korlátozottság fogalmának voltaképpen összeegyeztethetőségét bizonyítja — Lukács 1969-ben úgy nyilatkozik, hogy „ma, több mint nyolcvanéves koromban, még igazán döntő jellegű műveim megírása előtt állok. Ez nem életrajzi kérdés, hanem a világhelyzet ideológiai következménye” — aholis világhelyzetben a bürokratikus marxizmus és az „American way of life” egyidejű válságát érti. Azt, hogy a filozófia ellentmondásos történelmi helyzetekben születik, Lukács György egyébként már korábban tudta. A német klasszikus filozófia keletkezéstörténetét elemezve és rámutatva arra, hogy a németországi elmaradott tájakról figyel-

ve az angliai kapitalizmus vívmányai és árnyoldalai egyaránt világosan észrevehetőek voltak, *A fiatal Hegel* című művében a következőket írja: „Németország jelentős polgári humanistái azzal a bonyolult és ellentmondásos szükségszerűséggel kerülnek szembe, hogy el kell ismerniük a polgári társadalmat, igent kell mondaniuk rá mint szükséges és egyedül lehetséges haladó valóságra, de egyben nyíltan és kritikailag fel kell fedniük és ki kell mondaniuk ellentmondásait is, nem szabad behódolniuk apologetikus módon az embertelenség előtt, amely elválaszthatatlan a polgári társadalom lényegétől.”

A Lukács által jellemzett gondolkodói helyzetet mintegy a filozófiateremtő helyzet mintájának tekinthetjük. A soknemzetiségű Habsburg-birodalom az elkésett polgári átalakulás folyamatában számos ilyen helyzetet produkált. Hiszen mennél hatásosabban küzdöttek Ausztriában a polgári liberalizmus képviselői a konzervatív berendezkedés ellen, annál fenyegetettebb helyzetbe kerültek a liberális viszonyok közepette erőre kapó szocializmussal, nacionalizmussal és antiszemitizmussal szemben. Mennél sikeresebben ébresztgették a német nacionalisták az ausztriai németek nemzeti öntudatát, annál végzetesebben aláásták annak a soknemzetiségű államépítménynek az alapjait, melyben nem csekély természetes előnyöket élveztek. És mennél messzebbmenően sikerült a cseh nacionalistáknak meglazítaniok Csehország és Német-Ausztria kapcsolatát, annál védtelenebbé váltak a nagynémet, illetve pánszláv hódító törekvésekkel szemben. A magyar nacionalizmusnak pedig, amely a Magyar Királyság területén egy kisebbséget képviselt, annál következetesebben kellett ragaszkodnia Magyarország önállóságához, mennél szélsőségesebb programmal lépett fel. A magyar nacionalizmus mindazonáltal hatalmon volt, dilemmája politikai, nem pedig fogalmi természetű volt: ez a dilemma politikai megoldást nyert, erkölcsi kiábrándulást okozott és a magányosság és lélettől elfordulás líráját teremtettem meg, de csak az 1906-os politikai válság után, módosult alakban, szükségelte a filozófiai megfogalmazást. Vajda János, mint arra Komlós Aladár rámutat, a hetvenes években azt látja, hogy nincs magyar párt, amelyhez tiszta meggyőződéssel csatlakozhatna, amelynek harcaiban való részvétele értelmet adhatna életének. Lukácsnak a tízes évekre már nem pártok, hanem világtörténeti alternatívák között kell eszeileg választania, szocializmus és polgári

világ, Kelet és Nyugat között: és megpróbál, filozófiailag, egy harmadik utat keresni. Ami a cseh nacionalizmust illeti, az a század vége felé immár hatékony politikai erőt jelent, amelynek a cselekvést irányító politikai filozófiára van szüksége. Ezt a filozófiát dolgozza ki, a századforduló körül, T. G. Masaryk. A *Cseh kérdés* című könyvében, 1895-ben, Masaryk azt írja, hogy a humanitárius szellemmel és a történelmi tényekkel összhangban „német honfitársainkkal egyetértésben önállóságra kell törekednünk az osztrák birodalom keretén belül”. 1881-ben függőség és függetlenség dilemmája még jóval szublimáltabb formában fogalmazódott meg az akkor még bécsi filozófiai magántanár Masaryk éppenséggel az öngyilkosságról szóló filozófiai-antropológiai művében: az öngyilkosságtól védelmező vallást és ugyanakkor etikai teljességet kereső Masaryk ott a katolicizmus *tekinélytisztelésének* és a protestantizmus *individualizmusának* egyesítését — egy vallási harmadik út fellelését — tartotta volna kívánatosnak. És harmadik utat keres Ernst Mach is, a cseh és német nemzeti ellentétek között őrlődő prágai rektor, aki — mivel csak egy önálló cseh egyetem létrehozása akadályozhatja meg az eredetileg német egyetem elcsehesedését — 1882-ben ugyan eléri, hogy az addig egységes intézményt kettéválásszák, és külön cseh, illetve német egyetemet létesítsenek: *filozófiailag* azonban felfülemelkedik a cseh—német ellentéteken, amennyiben 1886-ban megjelentetett művében, az *Érzetek elemzésében* a „nemzet” fogalmát az „én” fogalmához hasonlóan — üresnek nyilvánítja.

A filozófiai gondolkodást történelmi-politikai feszültségek hívják életre és alakítják, az öngyilkossági hajlam azonban, lényeges vonatkozásokban, éppenséggel függetlennek látszik a politikai viszonyoktól. Az öngyilkosság-szociológia már korán felfedezte, hogy a magas öngyilkosság-gyakoriságú területeket az alacsony öngyilkosság-gyakoriságú területektől nem politikai határok, hanem földrajzi határok választják el. Magyarországon a múlt század óta alapvető politikai változások játszódtak le: de az öngyilkosság-gyakoriság területileg egyenlőtlen elosztását ezek a változások nem érintették. Már utaltunk arra, hogy Magyarország délkeleti megyéinek öngyilkosság-gyakorisága évtizedek óta két-háromszor akkora, mint az északnyugati megyéké. A gyakoriság-különbség e területek között egyre nagyobb lesz akkor is, ha a gyakoriság mindenütt azonos ütemben növekszik; de az utóbbi 25 év adatai arra mutatnak, hogy a magas öngyilkosság-gyakoriságú területek gyakoriság-növekedési üteme olykor még nagyobb is, mint alacsony gyakoriságú területeké. 1950/65-ben Csongrád megye öngyilkosság-gyakorisága 35,6 százzezrelék volt, Zala megyéé 17,6 százzezrelék; 1950/65 és 1966/74 között Csongrád megye öngyilkosság-gyakorisága 54

százalékkal nőtt, Zala megyéé 33 százalékkal. 1950/65-ben az első helyen álló Csongrád megyében 2,67-szor olyan gyakori volt az öngyilkosság, mint az utolsó helyen álló Vas megyében; 1972/74-ben is Csongrád megye állt az élen, és Vas megye az utolsó helyen — az előbbi öngyilkosság-gyakorisága ekkor már 2,73-szor volt akkora, mint az utóbbié. Az öngyilkosság-gyakoriság területi eloszlásában mutatkozó állandó különbségek gyakran — így Magyarország esetében is — szociológiailag megmagyarázhatatlannak, szociológiai szempontból mintegy eredendőnek bizonyulnak, azaz, szükségképpen, az egyes területekre, kulturális egységekre jellemző eltérő pszichoszociális sajátosságokkal függenek össze. Hiszen mint minden más viselkedésformára, az öngyilkosságra is a társadalom nevel, jelesül a család és szűkebb környezet, és feltételezhető, hogy az öngyilkosság képzetét kialakító vagy felidéző látszólag ártalmatlan közlések és viselkedésminták más-más területeken, ill. kulturális csoportokban — más-más szubkultúrákban — más-más hangsúlyt kapnak, más-más gyakorisággal és formában nyilvánulnak meg. Az öngyilkosság-hajlamra befolyást gyakorló pszichoszociális sajátosságok között mindazonáltal talán nem is azok a legjelentősebbek, amelyek az öngyilkosság-képzet kialakításában közvetlenül meghatározók. Az öngyilkosság lelki mozgatórugóit kutató újabb vizsgálódások arra mutatnak, hogy az öngyilkosságot nem szabad egyetlen személy itt és most végrehajtott tetteként felfognunk, hanem egy hosszabb társadalmi folyamat határpontját kell benne látnunk, mely folyamatban az öngyilkos szűkebb és tágabb környezete meghatározó szerepet játszott. Az öngyilkos, mielőtt tettét elköveti, valamilyen módon mindig *segélykiáltással*, sőt segélykiáltások sorozatával fordul környezetéhez. Segélykiáltás az öngyilkossági kísérlet is. Végzetes öngyilkossági tette általában csak akkor kerül sor, ha a segélykiáltásra nem érkezett pozitív válasz — esetleg éppen negatív, a közeledést, segélykérést elutasító, öngyilkosságra biztató válasz érkezett. Innen, hogy az öngyilkossági hajlam erős magányosan élő emberek körében, a deviáns viselkedésük miatt eltaszítottak körében — vagy akár azok körében, akik ténylegesen idegenek között élnek, például emigrációban. Az öngyilkosság-gyakoriság azokban a szubkultúrákban magas, amelyekben a segélykiáltás jobbra süket fülekre talál; ott, ahol az emberek idegenekként élnek egymás mellett, ahol a közösség összetartó ereje gyenge. S a közösség összetartó ereje gyengül, ha megbomlik az egyéni viselkedés társadalmi szabályozottsága.

Azt a jelenséget, hogy a katolicizmus általában nagyobb védekezést nyújt az öngyilkosság ellen, mint a protestantizmus, már a múlt század szociológusai a katolikus, illetve protestáns egyházszervezeti forma

különbségeivel magyarázták, nem pedig a tantételek különbségével. „A római hierarchia a pápával az élén — írta Masaryk az *Öngyilkosság*-ban — néhány évszázad alatt szilárdan összefűződő egésszé alakult, olyan szervezetté, melyre szigorú rend és fegyelem volt jellemző ... ezen a szervezeten keresztül sikerült az egyháznak a lelkeket megbéklyózni ... Természetes azonban, hogy a katolicizmus kedvező hatása mindenütt megszűnik, ahol elveszíti hatalmát a lelkek fölött, mint pl. Franciaországban és Ausztriában, mely országokban az öngyilkossági hajlam igen magas.” A katolicizmus azért veszítette el hatalmát a lelkek fölött Ausztriában, mert, írja Masaryk, voltaképpen másodszor, egy erőszakosan elnyomott reformációra, megrendült alapzatokra építették, és az egyházi épületet magát tovább gyengítette II. József politikája. Masaryk fejtegetései, és ez különösen érdekes bennük, azt sugallják, hogy az alacsony illetve magas öngyilkosság-gyakoriságot megengedő társadalomszerkezet, jóllehet a pillanatnyi politikai hatásoktól független, hosszabb történelmi időszak alatt, mégis, meghatározott történelmi és politikai mozgások függvényében alakul. Tanulságosak ebből a szempontból a Masaryk nyomdokain haladó Milan Machovec megfigyelései. „A cseh nép”, írja Machovec, „a fehérhegyi csata után külsőleg katolikussá vált — az emberek többsége végül bensőleg is, és nagyrészt őszintén. Ám messzemenően megalapozódtak itt bizonyos traumatikus sztereotípiák, különösen a személyes és a társadalmi »én« mély konfliktusának sztereotípiái, az őszinteséggel, nyíltsággal és meggyőződéssel szembeni szkepszis ...” Machovec szerint a cseh társadalom a hetvenes évek politikai eseményeinek hatására, ti. a magyar kiegyezéshes hasonló osztrák—cseh kompromisszum létrehozására irányuló törekvések kudarca után, kifejezetten morális válságba került. Azt a prágai cseh társadalmat, melyet a nyolcvanas-kilencvenes években Masaryk megismerhetett, Machovec így jellemzi: „Gyanakvás, pletyka, hajtóvadászat, közömbösség és bizalmatlanság a kölcsönös kapcsolatokban, szinte beteges irigykedés, ellenállás bárkivel szemben, aki egy fejjel magasabbra nőtt ...” Olyan szociálpszichológiai állapot leírása ez melyben az egyén segélykiáltása valóban nem számíthat pozitív válaszra. Masaryk a *Cseh kérdés*-ben úgyszólván az öngyilkos személyiség jegyeit írja le, amikor úgy fogalmaz, hogy a cseheknek „kifejezetten hajlamuk van a mártírságra”, és „hajlamuk van a passzivitásra”. „Még mindig előszeretettel viseltetünk”, írja Masaryk, „a hamis mártírság iránt — sokan közülünk jelentéktelen sebeiket mutogatják, és csodálatot követelnek ... de aki közeletünkre figyelmesebben pillant, nem csak ezt a gyengék koldulását fogja látni, hanem az intrikusság egy különleges típusát is”.

630 A tizenharmadik-tizenkilencedik század folyamán

a vallásos hit egyes szociálpszichológiai funkcióit a nemzeti hit, a nacionalizmus vette át. Aki egy nemzethez tartozik, az képes arra, hogy — mint K. W. Deutsch, a nacionalizmus egy kiváló szociológus kutatója fogalmaz — viszonylag hatékonyan és témák viszonylag tág körével kapcsolatban érintkezzen mindazokkal, akik ugyanahhoz a nemzethez tartoznak. Csehországban azonban, és még sokkal inkább Német-Ausztriában, nemcsak a vallásos érzület hasonlott meg önmagával, hanem a nemzeti érzés is. A cseh nacionalizmust Palacký úgy ábrázolta, mint a németiséggel szembeni ellenállás és a németiséghez közeledés kettősségét — ez a nacionalizmus azonban mégiscsak létezett, és a tizenkilencedik század végéig mind egyértelműbbé vált, míg osztrák nacionalizmusról, érthető módon, nem beszélhetünk. A német-osztrákok szociálpszichológiai helyzetét senki sem írta le jobban, mint Robert Musil, *A tulajdonosságok nélküli ember* című regényében. „Ma úgy tesszünk — írja Musil —, mintha a nacionalizmus csupán a hadiszállítók találománya volna, de meg kellene próbálnunk egyszer egy átfogóbb magyarázatot adni, és egy ilyen magyarázathoz [Ausztria—Magyarország] fontos adalékot szolgáltatott. Ennek a császári és királyi, császári-királyi kettős monarchiának a lakói nehéz feladat előtt álltak; császári és királyi osztrák—magyar hazafiaknak kellett érezniök magukat, ugyanakkor azonban királyi magyar vagy császári-királyi osztrák hazafiaknak. Érthető, hogy jelszavuk ilyen nehézségek láttán ez volt: »Egyesült erővel!« ... Az osztrákoknak ehhez azonban jóval több erőre volt szükségük, mint a magyaroknak. Mert a magyarok először és utoljára csak magyarok voltak, és csak mellékesen, olyan emberek számára, akik nem értették a nyelvüket, voltak osztrák—magyarok: az osztrákok ellenben először és eredetileg semmik sem voltak, és feletteseik szerint mindjárt osztrák—magyaroknak vagy osztrákoknak—magyaroknak kellett volna érezniök magukat, — megfelelő szavuk sem volt erre.”

Német-Ausztria és Csehország társadalmának belső összetartó erői egy sok évszázados politikai tudathasadás következményeképpen gyengültek meg; úgy látszik, hogy a magas ausztriai és csehszlovákiai öngyilkosság-gyakoriságban régi idők nyomasztó élményei is tovább élnek. A magas magyarországi öngyilkosság-gyakoriság magyarázatához is közelebb jutunk, ha feltételezzük, hogy a mai helyzetet nemcsak a jelen és a közelmúlt, hanem a régmúlt társadalmi folyamatai is befolyásolják. Az öngyilkosság magyarországi problémáját mindenekelőtt a déli—délkeleti területek kiugróan magas öngyilkosság-gyakorisága jelenti. Az öngyilkosság-statisztikában évtizedek óta vezető öt megye, Csongrád, Bács-Kiskun, Szolnok, Hajdú-Bihar és Békés, valamint az 1950/65-ben a második legnagyobb

gyakoriságú csoportba tartozó megyék, Pest, Tolna, Baranya, Fejér és Heves összefüggő területet képeznek, melynek csak egyik szélé, a keleti, esik egybe kálvinista hagyományú területekkel, ti. Hajdú-Bihar és Békés megyével. Ha Hajdú-Bihar megyétől eltekintünk, a mondott terület meghökkentően egyezik az ún. bécsi béke vonala által határolt területtel, tehát annak az országrésznek a területével, amely a török pusztítást követően jobbára csak a tizennyolcadik században települt be újra. Elképzelhető, hogy egyfelől a török hódoltság területén megmaradt népesség történelmi tapasztalatai, másfelől a betelepültek által alkotott társadalom belső összetartó erőinek eredendő gyengesége hozzájárult a délkelet-alföldi szubkultúra ama viszonylagos érzelmszegénységének és ridegségének kialakulásához, melyet, mint erre Buda Béla felhívja a figyelmet, Móricz, Móra vagy Tömörkény írásai oly gyakran megmutatnak, s amely a magas öngyilkosság-gyakoriság egyik, állandóan ható oka lehet.

Ha mármint igaz az, hogy egy társadalom magas öngyilkosság-gyakorisága a társadalom tagjai közötti kötődések meggyengülésével függ össze — és ha igaz az, hogy a társadalmi kötések ereje csökkenni kezd (azzal párhuzamosan, ahogyan az ellentmondásos helyzetet kifejező filozófiai gondolkodás fellendül), amint a társadalomban nem élnek és hatnak világos, a társadalom tagjainak gondolkodását egyértelműen szabályozó eszmények: úgy valószínűvé válik, hogy tényleges összefüggés lehet a filozófiai gondolkodás intenzívebbé válása illetve az öngyilkossági hajlam megerősödése között, és a létrejövő filozófiák, elvont formában, éppenséggel az öngyilkosság-hajlam erősödését kiváltó történelmi-társadalmi problémákról tudósítanak. A filozófia-teremtő feszültségek, mint olyan erők, amelyek kikezdik a viselkedés és a gondolkodás egységes társadalmi szabályozottságát, néhány év vagy évtized alatt a társadalom összetartó kötéseinek meglazulásához, az emberek közötti kapcsolatok sovadásához, és ezzel az öngyilkossági hajlam erősödéséhez vezetnek.

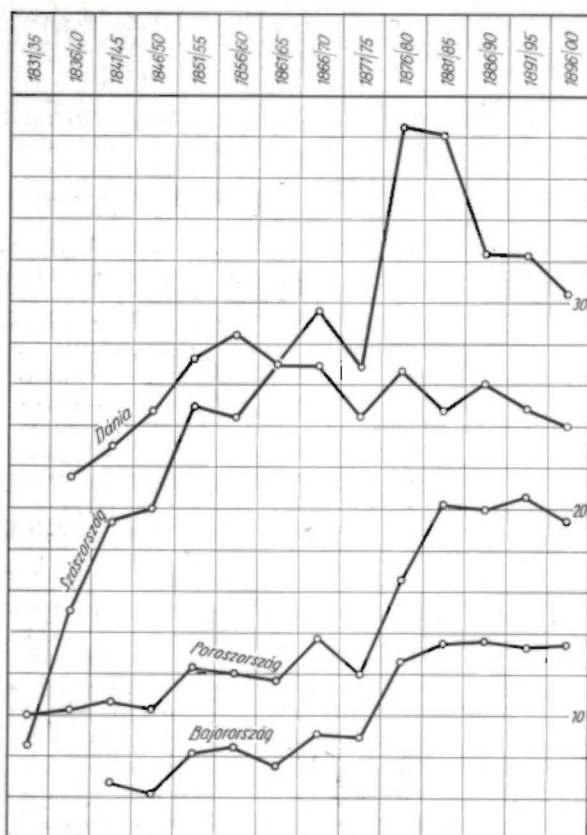
Ha most hipotézisünknek, annak a feltételezésnek tehát, hogy Ausztria—Magyarország filozófiatörténetének vizsgálata adalékokkal szolgálhat a korabeli — és ezen keresztül a jelenlegi magyarországi — magas öngyilkosság-gyakoriság okainak felismeréséhez, valószínűséget kívánunk kölcsönözni, a statisztikákhoz kell fordulnunk. Azt kell megmutatnunk, hogy a filozófiai gondolkodás megélénkülését Ausztria—Magyarországon többnyire valóban nyomon követte az öngyilkossági hajlam megerősödése.

Öngyilkosság-statisztika és filozófiatörténet Ausztria—Magyarországon

Egy olyan feltevést, hogy öngyilkosság-gyakoriság és filozófia között összefüggés van, már T. G. Masaryk

megfogalmazott. Masaryk, aki 1881-ben jelentette meg Bécsben *Az öngyilkosság mint a modern civilizáció szociális tömegjelensége* című munkáját és a tárgy első monográfiái közé tartozik, a kilencvenes években, már prágai egyetemi tanárként, azt a különös nyilatkozatot tette, hogy a filozófia és az irodalom ugyanúgy a társadalom patológikus állapotának megnyilvánulása, mint az elmebetegség és az öngyilkosságra való fokozott hajlam. Amikor Masaryk filozófiáról beszél, nem prágai vagy bécsi filozófus kollégáinak akadémikus szócséplésére gondol, nem iskolafilozófiára, hanem az emberi létezés és együttlétezés szenvedélyes elméleti vizsgálatára. Valóban, filozófiatörténeti és öngyilkosság-statisztikai párhuzamok kutatásakor teljességgel figyelmen kívül kell hagynunk az *iskolafilozófiát*, ezt az oly nehezen definiálható, de annál könnyebben felismerhető diszciplínát, melyet Schopenhauer a filozófiaprofesszorok professzorfilozófiájának nevezett, s melyet Ausztria—Magyarországon például a herbartianus Durdik és Zimmermann reprezentált, Prágában illetve Bécsben — vagy mondjuk Anton Marty, aki Czernowitzban és Prágában tanított. Figyelembe kell vennünk ellenben a filozófiai gondolatot ott is, ahol nem elvont-fogalmi, hanem formateremtő-szimbolikus köntösben lép fel, azaz figyelembe kell vennünk a költészet bizonyos jelenségeit. Különösen figyelembe kell pedig vennünk a filozófiai *hatástörténetet*: hiszen az alkotó filozófus fellépését, egy mű keletkezésének időpontját többé-kevésbé egyéni és véletlenszerű tények is befolyásolják, a filozófiai mű népszerűvé válásának időpontja azonban már nagymértékben a társadalmi mozgásoktól meghatározott.

Ami az összehasonlítás másik oldalát illeti — az *öngyilkosság-statisztikák* nem mindig megbízhatóak. Az öngyilkosságot elítélő vallásos attitűd, vagy az öngyilkos hozzátartozóit sújtó esetleges jogi rendelkezések egyes társadalmakban erőssé tették és teszik az öngyilkosság tényének leplezésére irányuló hajlamot. Így például katolikus területeken vagy falusi-kisvárosi környezetben nagyobb lehet az eltitkolt — bal esetnek feltüntetett — öngyilkosságok száma, mint protestáns területeken vagy nagyvárosi környezetben. Azután országonként más a halál okának megállapítását célzó vizsgálat intézménye csakúgy, mint a statisztikai adatfelvétel rendszere. Mivel azonban általában nincsen akadály a annak, hogy a statisztikai összehasonlításokat statisztika-kritikai elemzéssel egészítsük ki, a statisztikai adatok használhatósága nem lehet kétséges. Tudjuk például, hogy Ausztria alpesi tartományaiban az alacsony öngyilkosság-gyakorisággal szemben a halálos balesetek száma feltűnően magas volt, és ebből arra következtethetnénk, hogy mondjuk Tirol és Alsó-Ausztria között a tényleges öngyilkosság-gyakoriságok különbsége lényegesen ki-

2. tábla

A százezer lakosra számított öngyilkosság-gyakoriságok alakulása néhány európai államban a XIX. század folyamán

sebb lehetett, mint a statisztikailag kimutatott gyakoriságoké; ám ha azt is figyelembe vesszük, hogy a számos baleset között sok a ténylegesen alpesi, ti. hegyi baleset, továbbá meggondoljuk, hogy abban a falusi társadalomban, amelyben az öngyilkosságok leplezésére igen erős hajlam mutatkozik, nyilván az öngyilkosságok megelőzésének közösségi hajlama is erős, tehát az öngyilkosságok száma, feltételezhetően, csekély — akkor nincs okunk komolyan kételkedni a statisztikai különbség valóságában. Vagy tudjuk például, hogy a mai Magyarország, Csehszlovákia és Ausztria öngyilkossági adatgyűjtési rendszere igen megbízható, a statisztikailag rögzített különbségek tehát valóságok; és tudjuk, hogy jóllehet mondjuk az USA alacsony arányszáma (1971-ben 11,1 százazrelek) a tényleges gyakoriságot egyáltalán nem tükrözi, a helyesbített arányszám sem érheti el a magyarországit. A filozófiai illetve öngyilkossági hajlam szinoptikus vizsgálatának egyébként nem annyira az ön-

gyilkosság-gyakoriságokra, mint inkább ezek változásaira kell irányulnia: a változásokról pedig, az adatgyűjtési rendszer módosításának periódusaitól eltekintve, a statisztika híven tudósít.

Ausztria és Magyarország a tizenkilencedik század második felében az alacsony öngyilkosság-gyakoriságú, a század utolsó felében a közepes gyakoriságú országok közé tartozott. Európában a hatvanas évekig Dániában regisztrálták a legmagasabb öngyilkosság-gyakoriságot. Afölötti meglepődésünk, hogy éppen ennek a kicsiny és viszonylag zavartalan belső fejlődésű országnak a polgárai éreztek különösen erős hajlamot arra, hogy evilági környezetüknek önként mondjanak búcsút, összezseng azzal a csodákozással, melyet a dán Kierkegaard és Andersen gondolatainak emberi egyetemessége és egy későbbi kor hangulatába oly jól illeszkedő volta fölött szoktunk érezni. Kierkegaard a hit képességének, voltaképpen az emberi kötődés képességének etikai feltételeit kutatja — egy az embert egészen betölteni képes vallásosság hiányát panaszolja és lehetőségét keresi. Andersen meséi egy érzelmszegény világ érzelmehes emberéhez szólnak — ezekben a mesékben a tárgyaknak emberi érzéseik vannak, az emberek ellenben sajátosan érzéketlenek. A halálgondolat állandó motívum, a halál mint az érzelmi beteljesülést hozó élet jelenik meg. A rendíthetetlen ólomkatona a mindkettőjüket elemészto kályhátűzben egyesül szerelmével, a papírtáncosnővel, az öreg utcai lámpás meg arról álmodik, hogy beolvastották és szépmívű vas-gyertyatartó lett belőle, amilyenbe fehér viaszgyertya kívánczik. Andersen első meséi 1835-ben jelentek meg, Kierkegaard legfontosabb művei 1843-ban és

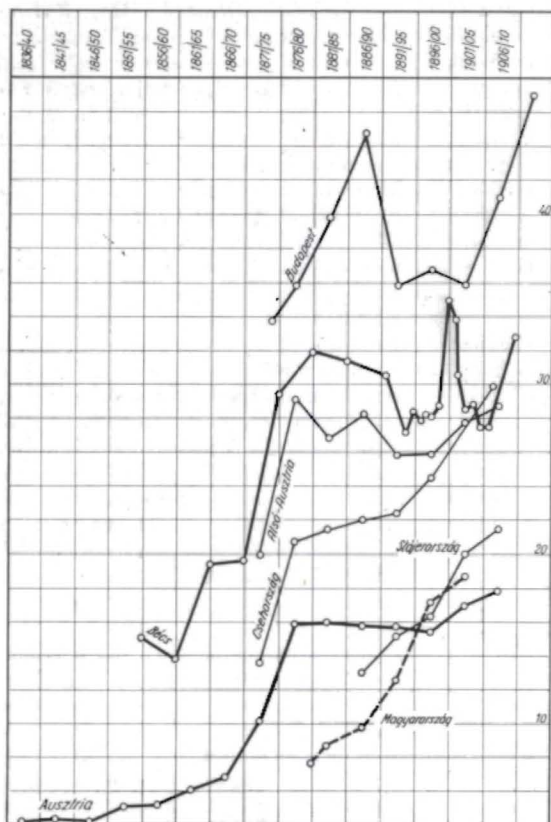
1844-ben — korántsem abban az időszakban, tehát, melyre az öngyilkosság-gyakoriság maximuma esett. [2. tábla.] Figyelemreméltó viszont, hogy Andersen és Kierkegaard fellépésének idején a dán öngyilkosság-gyakoriság állandóan növekedett. A növekedés mindazonáltal nem a harmincas-negyvenes években volt a leggyorsabb, hanem a negyvenes-ötvenes évek fordulóján, ami azt jelenti, hogy a dán filozófiai gondolkodás nagy ébredése egy-két évtizeddel megelőzte az öngyilkosság-gyakoriság dániai leggyorsabb növekedésének illetve maximumának időszakát.

A hatvanas években az öngyilkosság-statisztika élén Szászország veszi át a vezetést Dániától. Szászország öngyilkosság-gyakorisága már a harmincas évektől kezdve folyamatosan és gyorsan növekedik, a porosz öngyilkosság-gyakoriság utoljára 1831/35-ben haladta meg a szászországit. 1866/70-ben a porosz gyakoriság a nyolcadik legmagasabb; Dánia és Poroszország kö-

zött a harmadik-hetedik helyet kis és még kisebb, a hetedikként álló Baden kivételével protestáns többségű német államok foglalják el. A kilencedik helyen a katolikus Franciaország áll, a tizediken Svájc, a tizenegyediken a katolikus többségű Bajorország, utána ismét két protestáns állam — Svédország és Norvégia — következik, és a tizennegyedik helyet foglalja el Ausztria, 7,1 százezreléssel. 1896/1900-ban az első nyolc helyen kis német szövetségi államokat találunk, a szász-coburg-gothai fejedelemség 42 százezreléssel áll az élen. A kilencedik helyet, tehát a nagyobb államok között az első helyet, Szászország foglalja el 30,5 százezreléssel, utána, néhány további kis német államot nem számítva, Franciaország következik, majd Svájc, Dánia, Poroszország és Baden. Magyarország a nagyobb európai államok között a hetedik helyen áll 17 százezrelék körüli gyakorisággal, Ausztria a nyolcadik, majd Svédország következik és tizedikként, 13,4 százezreléssel, Bajorország. A német államokban a tizenkilencedik század utolsó harmadában tapasztalt magas öngyilkosság-gyakoriság kétségkívül olyan jelenség, mely az esetleges filozófiatörténeti párhuzamok kutatását szűkebb témánk, ti. az Ausztria—Magyarországgal kapcsolatban megfogalmazott hipotézis szempontjából is fontosnak mutatja. Egy ilyen kutatás útjában azonban nagy nehézségek állnak. Az egyes német államok öngyilkosság-gyakoriságai között mutatkozó lényeges különbségek megkövetelnék, hogy bizonyos filozófiai művek hatástörténetét, valamint a jelentős filozófusok életútját és szellemi életrajzát a legaprólékosabb pontossággal elemezzük. Egy ilyen elemzés elvégzéséhez jelen sorok írójának nincsenek elégséges ismeretei. Néhány összefüggés azonban szembeötlő. Schopenhauer főműve például, a *Die Welt als Wille und Vorstellung*, „A világ mint akarát és megjelenítés”, Dreuzában született meg, 1814 és 1818 között. Az első szászországi öngyilkosságstatisztikák a tíz-tizenöt évvel későbbi helyzetről tudósítanak: 1831/35 és 1836/40 között az öngyilkosság-gyakoriság hetven százalékkal emelkedett, 1836/40 és 1841/45 között pedig negyven százalékos volt az emelkedés. Schopenhauert ekkoriban még senki sem olvasta — 1835-ben lipcei kiadója, Brockhaus, arról tájékoztatta a filozófust, hogy műve példányainak nagyrészt hulladékpapírként kívánják eladni. Schopenhauer csak a *Parerga und Paralipomena* címen összegyűjtött életbölcsességeinek megjelenése után, az ötvenes években kezdett népszerűvé válni. Ezekben az években az öngyilkosság-gyakoriság egész Németországban erősen emelkedett. Schopenhauer népszerűsége a hetvenes években érte el tetőpontját, összes műveit ebben az évtizedben többször is kiadták, és éppen erre az időre esnek a német öngyilkosságstatisztika legszomorúbb esztendei. A szász öngyilkosság-gyakoriság 1876/80-ban 38,3 százezrelék; Lipcse öngyilkosság-gyakorisá-

ga az 1876/78-as évek átlagában 48 százezrelék. Az adatgyűjtés rendszerén a kérdéses időszakban csak a poroszok változtattak, a gyakoriság-növekedés metének vizsgálata azonban azt mutatja, hogy a növekedés csupán kis mértékben tulajdonítható a statisztikai technika módosításának. Úgy látszik tehát, hogy a magas német öngyilkosság-gyakoriságnak általában, és a kiugróan magas szászországi öngyilkosság-gyakoriságnak különösen, megfeleltethetünk egy markáns filozófiai jelenséget: a Schopenhauer filozófiájának keletkezését és hatástörténetét, aholis e filozófia keletkezéséhez képest az öngyilkossághajlam erősödésének utóidejűségét, hatástörténetéhez képest ellenben annak részbeni egyidejűségét tapasztaljuk. Néhány más filozófiai történés is elhelyezhető ebben a képben — például az 1842-ben Berlinben született Eduard von Hartmann kozmikus öngyilkosságban reménykedő *Philosophie des Unbewussten*-jének („A tudattalan filozófiája”) 1869-es megjelenése és rendkívüli sikere, különösen pedig a Schopenhauer filozófiájára a hatvanas években Lipcseben rátalált Nietzsche 1873 és 1876 között Baselben írt, a birodalmi német attitűddel foglalkozó kritikai tanulmányainak születése.

Az osztrák öngyilkosság-gyakoriság a hatvanas évek végéig csak lassan emelkedik. Bécs öngyilkosság-gyakorisága magasabb az ausztriai átlagnál, az ötvenes évek második felében azonban esik tendenciát mutat. Ebben az időben Ausztriában kifejeztem a filozófiai érzék megszürküléséről beszélhetünk. Robert Zimmermann például, 1852-ben, *Philosophische Propädeutik* című tankönyvének első kiadásában még csehországi német filozófus mesterének, Bolzanónak kategóriáit használja, harmóniahirdető és értékhívő kategóriákat, amelyek azonban az értékek harmonikus világa és a tapasztalt világ között feszültséget sugallnak — az 1860-as második kiadásban a bolzanói kategóriák helyét herbarti, már sokkal inkább valamilyen tényleges és megvalósult harmóniát festő kategóriák foglalják el. Zimmermann ugyan állítja, hogy a változás csak terminológiai, nem pedig tartalmi, és az is igaz, hogy az 1841-ben elhunyt német filozófiaprofesszor Herbart ebben az időben mintegy Ausztria hivatalos filozófusává deklarálta, a Zimmermann könyvében történt változásoknak tehát inkább külsődleges, mint immanens filozófiai okai vannak — de a külsődleges megfontolások túlnyomóvá válása a korabeli művekben éppen a filozófiai gondolkodás hanyatlását jelenti. 1854-et követően, amikor először adták ki a nyilvánvalóan Bolzano-hatás alatt álló zeneesztéta Eduard Hanslick *Vom Musikalisch-Schönen* című élelműjű munkáját, Ausztriában vagy másfél évtizeden át nem történt említésre méltó filozófiai esemény. 1871-ben azután megjelent Carl Menger *Grundsätze der Volkswirt-*

3. tábla

A százezer lakosra számított öngyilkosság-gyakoriság alakulása Ausztria—Magyarországon

schaftslehre című gazdaságfilozófiai munkája, mely elvont fogalmi formában az elkésett osztrák gazdasági fejlődés ellentmondásait és az osztrák liberálisok ellentmondásos politikai helyzetét fejezi ki; 1872-ben megalakult a *Leseverein der Deutschen Studenten Wiens*, amely az egyetemi ifjúság német nacionalista érzelmeinek adott gondolati kifejezést és a bécsi Wagner- és Nietzsche-kultusz egyik gyújtópontja volt; 1874-ben a bécsi egyetem a délnémet Franz Brentanót, egy feltűnést keltő és azóta klasszikussá vált pre-fenomenológiai munka szerzőjét, Masaryk, Husserl és Meinong későbbi tanárát hívja meg az egyik filozófiai tanszék élére; 1875-ben a krakkói Ludwig Gumplowiczot *Rasse und Staat* című történelemfilozófiai disszertációja alapján magántanári kinevezésre érdemesítik Grazban; Masaryk pedig 1878-ban fejezi be a markánisan filozófiai-antropológiai *Öngyilkosság* első változatát. Ezt követően a filozófiai gondolkodás élnévsége Ausztriában, Csehországot kivéve, ismét alább-

hagy. Prágában viszont Ernst Mach 1884-ben kezdi írni az *Érzetek elemzését*, melyben az *én*-t — semleges elemek komplexumává oldja fel. „Az én menthetetlen”, írja Mach, és „ha én meghalok, úgy az elemek immár nem fordulnak elő a megszokott, ismert társaságban. Ezzel mindent megmondtunk.”

A hetvenes évek filozófiai fellendülése Ausztriában többé-kevésbé egybeesik az öngyilkosság-hajlam erősödésével. A bécsi öngyilkosság-gyakoriság az ötvenes évek második felében tapasztalt csökkenés után már a hatvanas évek elején megugrik. Az ausztriai átlag, az addigi lassú emelkedést követően, csak a hatvanas évek végén kezd gyorsabban növekedni. 1866/70 és 1871/75 között az emelkedés 49 százalékos (72 és 73 között 47 százalékos), az 1869/73-as és 1874/78-as évek átlagát számítva pedig 63 százalékos. Ugyanekkor az időben, tehát 1869/73 és 1874/78 között, Bécs öngyilkosság-gyakorisága 48 százalékkal nő, és eléri a 29,5 százazreléket. Ezek a rendkívül gyors emelkedések nem írhatók kizárólag az 1873-as gazdasági válság számlájára, a magas szint és az emelkedő irányzat ugyanis a következő esztendőkhöz is megmarad. Inkább egy statisztikai változtatás hatásáról, az adatgyűjtési rendszer 1872-ben bekövetkezett módosításának következményéről van szó: addig csak az egyházi hatóságok szolgáltatott adatokat, 1873-tól kezdve azonban az egészségügyi hatóságok is. A hetvenes évek első felében tapasztalt ausztriai, illetve bécsi emelkedés ezek szerint csak részben tényleges; az évtized második felében azonban teljes mértékben valóságos és számottevő emelkedéssel van dolgunk. A nyolevanas években Bécs öngyilkosság-gyakorisága lassan csökken; az ausztriai átlag a nyolevanas évek második felétől úgyszintén valamelyes mérséklődést mutat. Csehország kivétel: ott az emelkedő irányzat a század folyamán mindvégig megmarad. Ha azokat az esztendőket tekintjük, amelyek során a csehországi öngyilkosság-gyakoriság először változott az osztrák átlag-gyakorisággal ellentétes módon, tehát a nyolevanas évek első, méginkább azonban utolsó periódusát, akkor úgy találjuk, hogy Mach filozófiájának keletkezése részben egyidejű, méginkább azonban előidejű ezekhez az esztendőkhöz képest. Megfigyelésünk értékéből azonban sokat levon az a tény, hogy a *prágai* öngyilkosság-statisztika, amely itt nem áll rendelkezésünkre, feltehetőleg nem ugyanúgy változott, mint a csehországi átlag. A bécsi öngyilkosság-gyakoriság gyors emelkedése a hatvanas évek elején jóval megelőzi az osztrák filozófiai gondolkodás fellendülését, melynek kezdete viszont egybeesik a hetvenes évek első felében mutatkozó osztrák valamint bécsi gyakoriság-növekedéssel, illetve Menger esetében megelőzi azt, vége pedig egybeesik a növekedés lelassulásával, illetve megszűntével. Kérdés mármint, és ezt a kérdést nem tudjuk eldön-

teni, hogy a hetvenes évek elején jelentkező rendkívüli növekedés mennyiben volt tényleges. Ha nagyrészt tényleges volt, akkor a filozófiai és az öngyilkossági hajlam egymással párhuzamosan erősödött, ha ellenben jórészt az adatgyűjtés rendszerében végrehajtott módosítás következtében állt elő — és így az évtized második felében az emelkedés valójában gyorsabb volt, mint a korábbi esztendőben —, akkor a filozófiai fellendülés jobbra a gyakoriság-növekedés előtt járt.

Mach könyve 1886-ban jelent meg, és eleinte nem tett különösebb hatást. A nyolcvanas években az osztrákok filozófiai érzékenysége mintha alábbhagyott volna. 1893-ban azonban, Hugo von Hofmannsthal *A balga és a halál* című drámájával, amely ugyanúgy, mint Leopold Andrian 1895-ben megjelent *A megismerés kerte* című költői műve, az ember reménytelen önmaga-kereséséről szól és a halálról mint e keresés végéről — az osztrák szellem és jelesül az osztrák filozófiai gondolkodás egy nagy korszaka veszi kezdetét. 1894-ben jelenik meg a Brentano-tanítvány Kasimierz Twardowski könyve, amely Brentanót Bolzano szellemében értelmezi át. 1899-ben adják ki az angol, akkor már egy évtizede Bécsben élő H. St. Chamberlain utóbb hírhedté lett könyvét, *A tizenkilencedik század alapjai*-t, amely „a provizórikusnak, az átmenetinek uralmát, a definitívnek, kiteljesítettnek, kiegyensúlyozottnak szinte teljes hiányát” mondja a kor jellemzőjének. Ugyanebben az évben jelenik meg Freud nagy műve, az *Álmfejtés*. 1902-ben a Brentano-tanítvány grazi professzor Alexius Meinong, *Über Annahmen* című könyvében, filozófiailag élesen szembeállítja a fogalmi világot a valóságos világgal; ezzel egyidőben jelenik meg Hofmannsthal ún. Chandos-levele, amely a fogalmaknak a valóságra való alkalmazhatatlan voltáról, végső soron a *közlés* lehetetlenségéről szól. Ekkoriban már Mach is népszerű — neve úgyszólván világnézeti jelképpé vált. „Az utóbbi hónapokban sok Mach-ot olvastam — írja a nagyhatású kritikus, Hermann Bahr, 1903 táján. — Könyve, az *Érzetek elemzése*, mely először tizenöt évig észrevétlenül hevert, az utóbbi két évben azonban hirtelen három új kiadást ért meg, valószínűleg az a könyv, mely világérzésünket, az új nemzedék életérzését a leginkább kimondja. Minden elválasztás megszűnik itt, a fizikai és a pszichológiai összefolyik, elem és érzet egy, az én feloldódik és minden csak egy örök áradat. . . Évek óta nem olvastam semmit, amivel azonnal szenvedélyesebben egyetértettem volna, valósággal fellelegezve és azzal az érzéssel, hogy itt végre nyilvánvaló lesz az, amit mindnyáján már régóta homályosan sejtettünk.” 1903-ban nagy feltűnést kelt Otto Weininger *Nem és jellem* című könyve, amelytől azonban, filozófiai mélység dolgában, nem maradnak el ugyanebben az

évben írt, 1906-ban megjelentetett töredékei, *A végső dolgokról*. Weininger 1903-ban, huszonhárom éves korában, öngyilkos lett. Öngyilkossága olyan időszakra esik, amikor a bécsi öngyilkosság-gyakoriság éppen mérséklődő irányzatot mutat. A nyolcvanas évek csökkenése után Bécs öngyilkosság-gyakorisága a kilencvenes években 28 százzezrelék körüli szinten mozog, a század végén azonban hirtelen megugrik. A gyakoriság 1899-ben 29 százzezrelék, 1900-ban 35,4 százzezrelék, utána csökken, majd 1906 után ismét folyamatosan emelkedik. Az ausztriai átlag a nyolcvanas évek második felétől a kilencvenes évek második feléig lassan csökken, 1896/1900 és 1901/05 között azonban 17 százalékkal emelkedik, és az emelkedés a következő években is tart. Alsó-Ausztriában már a kilencvenes évek közepén tapasztalható némi gyakoriság-növekedés, amely azonban csak a század végére gyorsul fel.

Stájerországban, Csehországhoz hasonlóan, a század utolsó harmadában folyamatosan emelkedik az öngyilkosság-gyakoriság: a viszonylag leglassúbb emelkedés 1891/95 és 1896/1900 között tapasztalható, a leggyorsabb 1896/1900 és 1901/05 között. Az öngyilkosság-hajlam változásait a filozófiai érzékenység váltoásaival összehasonlítva azt mondhatjuk, hogy a nyolcvanas évek filozófiai apálya találkozik az ausztriai átlagos öngyilkosság-gyakoriság valamint a bécsi öngyilkosság-gyakoriság csökkenésével, a századvég és századforduló filozófiai fellendülésének kezdete világosan megelőzi az öngyilkosság-gyakoriság ausztriai, alsó-ausztriai és bécsi gyors emelkedésének kezdetét. Meinong filozófiai önmagára-találása viszont nagyjából egyidejű a leggyorsabb ausztriai, illetve stájerországi gyakoriság-növekedéssel.

Csehországban a nyolcvanas-kilencvenes évek lassú gyakoriság-növekedését a századforduló körül gyorsabb emelkedés követi. 1901/05 átlagában a gyakoriság 28,2 százzezrelék volt. Prágára vonatkozóan adataink hiányosak. Az öngyilkosság-gyakoriság növekedése Prágában 1891/1900 és 1901/1910 között 22 százalékos, és mivel 1900 és 1909 között az évi gyakoriság-adatok is rendelkezésünkre állnak, valószínűsíteni tudjuk, hogy az emelkedés voltaképpen a századforduló körüli években zajlott le. A prágai öngyilkosság-gyakoriság rendkívül magas: 1891/1900-ban 61 százzezrelék, 1901/1910-ben 75 százzezrelék, 1905-ben 93,3 százzezrelék. Ezek az értékek azonban nem valósak. Azoknak az öngyilkosoknak a nagy részét ugyanis, akik tettüket Prága valamelyik elővárosában követték el, a prágai közpórházba vitték, onnan temették, és esetük a prágai statisztikát növelte. 1906/09-ben az átlagos prágai öngyilkosság-gyakoriság 67 százzezrelék volt, Prága és elővárosai együttes átlagos gyakorisága 35 százzezrelék. Ez az érték is magasabb, mint mondjuk a megfelelő bécsi érték; és persze Prága és

elővárosai területén az öngyilkosság-gyakoriság nyilván nem egyenletesen oszlott meg, a tényleges prágai érték tehát 1906/09-ben a 35 százzezrelék felett van, 1905-ben pedig az arányosan számított 49,1 százzezrelék felett. 1900-ban Prága lakosságának mintegy kilenczede volt cseh, egytizede német. Nem tudjuk, hogy az öngyilkosság-gyakoriság hogyan oszlott meg a cseh és a német lakosság között, de nem feltételezhetünk nagy különbséget, hiszen egy alacsony cseh gyakoriság valóban patológikusan magas német gyakoriságot jelentene; viszont azt sem hihetjük, hogy a kaffai egzisztenciát élő németek és németnyelvű zsidók között éppenséggel alacsony lett volna az öngyilkosság arány. Kafka 1912-ben írt „Az ítélet” című novellájának hőse öngyilkos lesz, az 1907 előtt írt „Lakodalmi készülődés falun” című töredék főszereplője pedig egyre azon tépelődik, hogyan tudná minden emberi kapcsolatát felszámolni. Kafka első írásai mindenestre egy igen magas öngyilkosság-gyakoriságú városban születtek, éspedig az 1905-ös öngyilkossági csúcs idején, illetve közvetlenül utána. A századvég jelentős csehországi gyakoriság-növekedését és a valószínűleg erre az időre eső prágai emelkedést viszont éppen megelőzte Masaryk politikai-filozófiai művének, *A cseh kérdés*-nek megjelenése 1895-ben.

Magyarország átlagos öngyilkosság-gyakorisága hozzávetőleg 1896-ig, a millennium évéig, alatta maradt Ausztria átlagos öngyilkosság-gyakoriságának. Az ötvenes évekből ránkmaradt szörványos adatok 3–4 százzezrelék körüli gyakoriságokról tudósítanak. Többekévesb rendszeres adatokkal a hetvenes évek végétől rendelkezünk. A Horvátország nélkül számított magyarországi gyakoriság 1881/85-ben 9 százzezrelék körül van. 1891/95 és 1896/1900 között az emelkedés 33 százalékos, 1896/1900 és 1901/05 között 8 százalékos: az átlagos gyakoriság 1901/05-ben 19 százzezrelék. A mai Magyarország területére becsült érték azonban, a századforduló körül, nem sokkal marad el a csehországi értéktől, a Duna—Tisza-közéről 1894-ben és 1895-ben megadott gyakoriságok pedig, 27 és 24 százzezrelék, a csehországi és az alsó-ausztriai érték között vannak. A budapesti öngyilkosság-gyakoriság kezdettől fogva igen magas. Az itt vizsgált esztendőknél Budapest öngyilkosság-gyakorisága két periódusban emelkedik, és mindkét periódusban igen meredeken: a hetvenes évek közepétől a nyolevanas évek végéig, valamint a század első éveit követően. Az emelkedés 1910 körül a legjelentősebb. Az öngyilkosság-hajlam erősödésének első időszakára esik, illetve azt részben megelőzi, Böhm Károly fellépése. Böhm Károly nem tekinthető egyszerűen iskolafilozófusnak. Filozófiai tanulmányaira nem akadémikus ambíciók, hanem személyes, megrendítő élmények ösztönözték. Első publikált írásában, 1867-ben, úgy nyilatkozik, hogy „a tulajdonképpeni bölcsészet az anthropoló-

gia” — sokkötetes főműve, melynek első részét a budapesti evangélikus főgimnázium tanáráként 1883-ban jelenteti meg, az *Ember és Világa* összefoglaló címet viseli. Böhm Károly azonban nem tett olyan hatást, és nem volt olyannyira jelentős gondolkodó, hogy vele kapcsolatban a filozófiai elmélkedés valóságos fellendüléséről beszélhetnénk. Kemény Zsigmond, Eötvös József és Madách Imre mintegy-filozófikus évtizede: az ötvenes évek elmúltával, a kiegyezéskori Magyarországon, az embert és világát megérteni vágyó szenvedély sokkal inkább a költészetben, mint a bölcsletheben jutott kifejezésre. A később különösen Németországban ismertté vált jeles magyar gondolkodó, Palágyi Menyhért, 1885-ben arról ír, hogy „nálunk a filozófiai szellem messze elmaradt a költői alkotóerő mögött”: a hetvenes évektől kezdve azonban a költői alkotóerő éppenséggel filozófikus műveket hoz létre. A Palágyi által oly nagyra tartott Vajda János 1872-től kezdve találja meg igazi hangját — és ezekben az esztendőknél mélyed el a halál problémájában. „Lobogó gyász, én neked hódolok”, írja 1882-ben, *Az üstökös* című versében; az *Emléksorok*-ban hősnék mondja az embert, mert szívében viseli a halál gondolatát. A nyolevanas években írja legjellegzetesebb verseit Reviczky Gyula — és Komjáthy Jenő, akit Szerb Antal „a minden-enyészettel együttpusztulás” költőjének nevez. Az öngyilkosság-gyakoriság másodszeri és legerősebb megnövekedésének időszakára esik, éspedig annak korai szakaszára, Ady Endre fellépése — az *Új versek* 1906-ban jelennek meg. De ekkor lép fel Lukács György is, aki 1906 és 1909 között írja első nagy munkáját, *A modern dráma fejlődésének történetét*, és 1907-től *A lélek és a formák* esszéit. És 1905 körül születtek a különösen Mannheim Károlyra és Hauser Arnoldra jelentős hatást gyakorló, fiatalon elhunyt filozófus, Zalai Béla első tanulmányai, közöttük a „Metaphysik als symbolische Summation perseverierender Bedürfnisse” — *a metafizika, mint örök-visszatérő szükségletek szimbolikus összegezése*. Azt találjuk tehát, hogy Budapesten az öngyilkossági hajlam erősödését a filozófiai beállítottság általánosabbá válása kísérte, — illetve előzte meg.

Áttekintésünkben úgy tetszik, hogy Ausztria—Magyarország filozófiatörténetének és öngyilkosság-statisztikájának eseményei között nem ritkák a feltűnő időbeli megfelelések. Ezek a megfelelések a legtöbb esetben éppen azt az összefüggést mutatják, melyet hipotézisünkben feltételeztünk: vagyis a filozófiai gondolkodás intenzívebbé válásának előidejűségét az öngyilkosság-gyakoriság emelkedéséhez képest. A statisztika valószínűsíti azt az elképzelést, hogy Ausztria—Magyarország területén a filozófiában elvontan megnyilvánuló feszültségek éppenséggel azonosak ama feszültségekkel, amelyek az öngyilkossági hajlam erősödéséhez vezetnek. Ha ma Magyar-

országban az öngyilkossági hajlam erős, ez régmúlt és kevésbé régmúlt történelmünk fordulataival és dilemmáival függ össze: és hogy melyek ezek a fordula-

tok és dilemmák, arra vonatkozóan, úgy látszik, a régebbi és újabb magyar filozófia tanulságos felvilágosítást nyújthat.

NYÍRI KRISTÓF

IRODALOM

Az első ösztönzést filozófiatörténet és öngyilkosság-statisztika lehetséges párhuzamainak kutatására W. M. Johnston *The Austrian Mind* (Berkeley: 1972) c. munkája adta számomra. Johnston megírja, hogy 1860 és 1938 között feltűnően sok ausztriai intellektuelt követett el öngyilkosságot. Azt is említi, hogy a magyar értelmiségiek körében 1920 előtt viszonylag ritka volt az öngyilkosság, és lehetséges magyarázatként ezeknek nagyobb politikai aktivitására utal. Johnston az alkotó értelmiség körében elkövetett öngyilkosságokra figyel, az ilyen öngyilkosságoknak azonban, feltételezhetően, inkább csak anekdotikus érdekessége van, hiszen az alkotó értelmiségi mint alkotó értelmiségi éppenséggel intellektuális alkottással válaszol a rá nehezedő terhekre: mint öngyilkos ellenben csak egy esetet jelemt az öngyilkossági esetek között általában. Írásomban abból a feltételezésből indulok ki, hogy ami érdekes lehet, az az *összadalmi* öngyilkosság-gyakoriság összefüggése a társadalom szellemi életének alakulásával. — Az írásomban szereplő statisztikai adatok forrása mind a német, az osztrák *Statistische Monatshefte*-k, különösen az 1895-ös és az 1913-as évfolyamokban szereplő összeállítások, továbbá H. A. Krose *Der Selbstmord im 19. Jahrhundert nach seiner Verteilung auf Staaten und Verwaltungsbereiche* c. munkája (Freiburg i. Br.: 1906). Felhasználtam T. G. Masaryk (*Der Selbstmord als soziale Massenerscheinung der modernen Civilisation*, Wien: 1881) és G. Mayr (*Statistik und Gesellschaftslehre*, Tübingen: 1909) adatait is. A magyarországi adatok tekintetében még a *Budapesti Székfű* és *Országos Statisztikai Közleményei* 51. kötetére, a *Magyar Statisztikai Évkönyv* 1895-ös kötetére és Körösi József vonatkozó összeállításaira támaszkodtam, valamint az Andorka Rudolf, Buda Béla és Cseh-Szombathy László által szerkesztett *A devianá viselkedés szociológiája* (Budapest: 1974) című kötetre és Andorka, Cseh-Szombathy és Vavró „Társadalmi elitelés alá eső magatartások előfordulásainak területi különbségei” c. cikkére *Statisztikai Szemle* 1968). Az újabb magyarországi adatokra vonatkozóan a KSH „Az öngyilkosságok alakulása Magyarországon 1968—1970” és „Az öngyilkosságok alakulása Magyarországon 1973—1974” c. összeállításait tanulmányozhattam. — Ausztrián általában Cislajtátiát, tehát a Magyarország nélkül tekintett Ausztriát — Magyarországot tértem, ha Német-Ausztriáról van szó, ezt többnyire külön jelzem — a történelmi tények a következtetés terminológiát kizárják. Ausztria gazdasági fejlődésének lefelé, ill. felfelé ívelő szakaszaira vonatkozóan E. März *Österreichische Industrie- und Bankpolitik in der Zeit Franz Josephs I.* c. könyvét (Wien: 1968) és D. F. Good tanulmányát („Stagnation and ‘Take-Off’ in Austria, 1873—1913”, *The Economic History Review* 1974/1) követtem. A magyarországi öngyilkosság egyenlően területi eloszlására vonatkozóan Andorka, Cseh-Szombathy és Vavró jelzett tanulmányát használtam fel. A szerzők ebben a tanulmányban utalnak rá, hogy a felekezeti eloszlás és az öngyilkosság-gyakoriság eloszlása között összefüggés állapítható meg, de nem jelzik a negatív korrelációkat. Arra, hogy a felekezeti eloszlás végül is nem szolgál elégés magyarázattal, Buda Béla hívja fel a figyelmet, „Az öngyilkosság” c. tanulmányában (Orvosi Hetilap 1971/23, 29, 33, 39). Buda Béla ezen tanulmányára, valamint „Durkheim után. Az öngyilkosság szociológiai és szociopszichológiai kutatásának eredményei és feladatai” c. tanulmányára (*A devianá viselkedés szociológiája* c. kötetben) írásomban mindvégig alapvetően támaszkodtam, különösen az öngyilkosság-hajlam subkultúra-függő állandóként való értelmezése és a „segélykiáltás” (cry for help) értelmezése tekintetében. Buda Béla személyes közlései, melyekért itt mondok köszönetet, ugyisint nagy segítséget jelentettek

számomra. A magyarországi felekezetek területi megoszlására vonatkozóan az 1930-as népszámlálás adatait használtam. — A filozófia fogalomelmzésésként való beállításánál szerencsésnek látszott, ami a konkrét megfogalmazást illeti, Hermann Lübbe munkáját felhasználom („Vollendung der Säkularisierung — Ende der Religion”, az O. Schatz szerkesztette *Was wird aus dem Menschen?* c. kötetben, Graz: 1974). Lukácsnak önmaga helyzetét jellemző sorai az *Utam Marxhoz* (Budapest: 1971) első kötetének 30. lapjáról valók. A cseh nacionalizmus dilemmájának jellemzéséhez felhasználtam J. F. Zacek „Nationalism in Czechoslovakia” c. tanulmányát (a P. F. Sugar és I. J. Lederer által szerkesztett *Nationalism in Eastern Europe* c. kötetben, Seattle: 1969). A kiegyezés utáni magyar nacionalizmus szükségképpen felemás voltának jelzésekor felhasználtam Székfű Gyula (Hóman—Székfű: *Magyar Történet* VII. p. 308) és Hanák Péter (*Magyarország a Monarchiában*, Budapest: 1975. pp. 445 f.) utalásait. A fiatal Lukács Kelet és Nyugat közötti dilemmájára utalva Lendvai L. Ferenc tanulmányára („A fiatal Lukács történetfilozófiájához: Magyarország és Kelet-Európa”, *Világosság* 1975/6.) támaszkodtam. Masaryk-ra vonatkozóan felhasználtam Milan Machovec *Thomas G. Masaryk* c. könyvét (Graz: 1969). — A cseh kérdésből vett idézeteket a Machovec-könyv függelékében közölt német fordítás alapján adom. A „segélykiáltás”-ra vonatkozóan A. L. Kobler és E. Stotland megfogalmazásaira is támaszkodtam („A remény vége. Társadalmi-kritikai tanulmány az öngyilkosságról”, Magyarul A. devianá viselkedés szociológiája c. kötetben, a fejezetet Buda Béla fordította.). Az öngyilkossági kísérlet segélykiáltásként való értelmezése megfelel E. Stengel álláspontjának (*Suicide and Attempted Suicide*, Harmondsworth, Middlesex: 1973). K. W. Deutsch formulája a szerző *Nationalism and Social Communication* c. könyvéből való (London és New York: 1953. p. 71). Ahhoz a feltételezésemhez, hogy az öngyilkosság-gyakoriság magyarországi egyenlően területi eloszlásában szerepet játszhatsanak a törökidőszak következményei, indítékot adott a „dunai magyar” és „tiszai magyar” Székfű Gyula-féle szembeállítás. A kétféle temperamentum különbsége, írja Székfű Gyula, „az eltérő fajkeverék mellett származhatik... akár magasabb műveltségből, akár pedig, s ez már gyarló történet-pszichológiai eszközökkel nehezen állapítható meg, egyszerűen megszokásból”, „nemzedékeken áthagyományozott” viselkedésformákból. „A dunántúli magyarnak évszázadokon át volt valami kevéske vesztetni valója, miért érdemes volt fejét tőrni, s török, német között modus vivendi találni.” (*Három nemzedék*, Budapest: 1920. p. 128) Az amerikai, ill. magyarországi adatok összehasonlíthatóságára vonatkozó állítást Cseh-Szombathy Lászlónak *A devianá viselkedés szociológiája* c. kötetbe írt tanulmányából vettem át. Andersen-nel kapcsolatban felhasználtam H. Hendin megfigyeléseit (*Suicide and Scandinavia. A Psychoanalytic Study of Culture and Character*, New York: 1965. p. 44). Az osztrák filozófiáról szóló részletek valamint az osztrák szociálpszichológiai klímára vonatkozó megfigyelések irodalmi háttérhez legyen szabad „Ausztria-Magyarország filozófiatörténetéhez. Szociálpszichológiai vázlat” c. cikkem (*Világosság* 1974/6.) hivatkozásaira utalnom. A bécsi egyetemi *Leseverein*-re vonatkozó utalás W. J. McGrath *Wagnerianism in Austria* c. disszertációjára (1965) támaszkodok. Vajda János tekintetében Komlós Aladárt követtem (*A magyar irodalom története* IV., szerk. Sőtér István, Budapest: 1965. pp. 597, 609., 613). Palágyi Menyhértre vonatkozóan Simonovits Anna tanulmányára támaszkodtam (*Magyar Filozófiai Szemle* 1976/1.), Zalai Bélára vonatkozóan Beöthy Ottó tanulmányára (*Világosság* 1975/2.).